

e-ISSN: 2619-9114

June / Haziran 2023, Volume / Cilt 7, Issue / Sayı 1

KUR'AN ÖĞRETİSİ REHBERLİĞİNDE BAŞARIYA IŞIK TUTAN BİR KAVRAM: SABIR

A Concept That Sheds Light on Success in the Guidance of Qur'anic
Teaching: Patience

Nihat DEMİRKOL

Dr. Öğr. Üyesi, Iğdır Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi (Tefsir)

tefsir63urfa@hotmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-5929-8161>

Article Information / Makale Bilgisi

Article Types / Makale Türü: Research Article / Araştırma Makalesi

Received / Geliş Tarihi: 13.03.2023

Accepted / Kabul Tarihi: 13.04.2023

Published / Yayın Tarihi: 30.06.2023

Pages / Sayfa: 94-110

Plagiarism / İntihal:

This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Öz: Bu çalışma, insan hayatının önemli bir olgusu olan "başarıyı", başarıya giden yolda insana gerekli en temel kavram olan "sabır" kavramını ve sabrın ise nasıl ve ne zaman gösterilmesi gerektiğini Kur'an ışığında ortaya koymaya çalışmaktadır. Bu bağlamda sabır kavramının anlam haritası ve naslarda kullanımı ele alınmış, sabrı ile öne çıkmış olan Hz. Eyyüb'ün imtihanı, Hz. Hızır ile Hz. Musa'nın kıssası ve Hz. Muhammed'in hayatı, sabır-başarı perspektifinde ele alınmıştır. Zira başarı, insanların hayatta odaklandığı temel bir olgudur. Değişen dünyada ve ilerleyen zaman dilimi içerisinde başarının elde edilmesi için en önemli kavram "sabır" olmuştur. Çünkü sabır, insanın temel ihtiyaç kavramlarından bir tanesidir. Sabrın içinde olmadığı hiçbir şeyin tekâmül etmesi ve başarıya ulaşması mümkün değildir. Kur'an'da birçok kavramla yan yana kullanılan sabır kavramı önce Allah'tan sakınma, sonrasında ise hakkın tavsiyesi ile beraber kullanılması, hem İslami anlayışı oluşturmuş hem de sabrın neticesindeki başarıya odaklandırmıştır. Elçilerin tebliğ vazifelerinde sabır göstermeleri başarıyı elde etmelerinin temel etkeni olmuştur. Fakat elçiler, hiçbir zaman Allah'a isyan etmemişlerdir. Özellikle bundan dolayı sabır kavramı Allah'tan sakınma ve hak üzerine olma düşüncesi ile beraber verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, İnsan, Sabır, Başarı.

Abstract: This study tries to reveal the concept of "patience", which is the most basic concept required for human beings on the way to success, which is an important phenomenon in human life, and how and when patience should be shown. In this context, the meaning map of the concept of patience and its use in nas were discussed, the test of Hazrat Ayyub, who came to the fore with his patience, the story of Hazrat Khidr and Musa, and the life of Prophet Muhammad were discussed in the patience-success perspective. Because success is a fundamental phenomenon that people focus on in life. In the changing world and in the advancing time period, the only concept that has not changed for the achievement of success has been "patience". Because patience is one of the basic needs of man. Nothing without patience is impossible to evolve and succeed. The use of the concept of patience, which is used side by side with many concepts in the Qur'an, first with the avoidance of Al-lah and then with the advice of the right, has both formed the Islamic understanding and focused on the success as a result of patience. The patience of the apostles in their preaching duties was the main factor in achieving success. But the apostles never rebelled against Al-lah. Especially for this reason, the concept of patience is given together with the idea of avoiding Allah and being on the truth.

Keywords: Qur'an, Human being, Patience, Success.

Giriş

İnsanlık, varoluşundan beridir sürekli gelişip değişmekte ve olgunlaşmaktadır. Gelişmeler bazen ihtiyaçtan bazen de meraktan olmaktadır. İnsanlar karşılaştıkları problemler karşısında sabır kuvvetini kullandıklarında başarı elde etmişlerdir. Zira kazanılan her başarı istikrarlı bir sabrın neticesidir. Çünkü sabır bir güçtür. Onu iyi kullananlar, başarıya imza atabilmişlerdir. Bundan dolayı ثَمَرَةُ الصَّبْرِ نَجْحُ الطَّافِرِ “Sabrın meyvesi zaferin elde edilmesidir.” denilmiştir.¹ Olgunlaşmanın odak kavramı sabırdır. Tabiattaki meyvelerin olgunlaşması, çocukların yürüyebilmeleri için sabretmeleri gerekir. Sabır kavramı hayatın da odak kavramıdır. Buna karşılık insanın yapısında bulunan acelecilik² onun gelişiminin önündeki engellerden bir tanesidir.

Allah’ın insanlara gönderdiği bütün elçilerin temel vasıflarından bir tanesi de sabırdır. Kur’an’ın ıslah hedefi bağlamında, insanlığın hidayete çağrılmasına zaman zaman karşı çıkanlar olmuştur. Nitekim bütün peygamberlerin muhalifleri olmuş ve kendilerine ciddi anlamda zorluklar çıkarmışlardır. Allah, insanlar ve cinler içinden her peygambere düşmanlık yapanların olduğuna vurgu yapmaktadır.³ Her peygamberin karşısında düşmanların olması imtihanın bir gereğidir. Zira bu imtihan sabır gücünün ne kadar aktif olduğunu ortaya koymaktadır. Peygamberlerin karşılaştıkları zorluklar karşısında gösterdikleri sabır, insanlar için örnek olmuştur. Peygamberler nasıl sabır ve azim ile tebliğ vazifelerini başarı ile yapmışlarsa, insanlarında hedeflerinde başarıya ulaşmak için sabır ve azimle gayret etmeleri gerekir.⁴ Çünkü başarı öncelikle imanın, sonra da sabırla çalışmanın neticesidir.

Sabır, zorluklar karşısında dirençli olmaktır. İnsan musibetler karşısında sabır ile dayanabilmektedir. Fakat bu kavram bazen de yanlış anlaşılmaktadır. Toplumumuzda zorluklar karşısında sabretmek; acizlik, tembellik, korkaklık ve boyun eğmek olarak algılanmaktadır.⁵ Hâlbuki hareket etmek için doğru zamanı beklemek sabrın en önemli unsurudur. Fakat insanlar aceleci oldukları için olaylar karşısında uygun zamanı bekleyememektedirler. Bundan dolayı birçok imtihandan mağlup olarak çıkmaktadırlar. Zira Kur’an’ın sabır öğretisi anlaşılmanın dışında bir yapıya sahiptir. Çünkü Kur’an’ın sabır öğretisi başarı odaklıdır. Bazı insanların anladığı veya yaptığı gibi pasif sabır değildir. Kur’an bireyin her zaman aktif bir sabır üzerinde sebat etmesini istemektedir. Bu noktada çalışmamız sabır ile ilgili yapılan çalışmalardan farklılık arz etmektedir. Çünkü sabır ile ilgili yapılan çalışmalar; sabır kavramının semantiği, imtihan, sabır-şükür ilişkisi, tasavvufi sabır ve meallerdeki sabır gibi konularda yapılmıştır. Çalışmamızın teması Kur’an’ın sabır öğretisi bağlamında başarının elde edilmesidir.

Bu makalede Kur’an’ın sabır öğretisinde ortaya koyduğu ilkeleri ve örnekleri ele alacağız. Elde ettiğimiz veriler ve örnekler üzerine betimsel analizler yapılacak ve bulgular değerlendirilecektir. Makalede öncelikle sabır kavramının anlam haritasını ortaya koyacağız. Daha sonra tefsirlerden yararlanarak Kur’an’ın sabır kavramına olan yaklaşımını tespit edecek

¹ Ebu’l-Fazl Ahmed b. Muhammed b. İbrahim el-Meydânî, *Mecmau’l-Emsal* (Beyrut: Daru’l-Marife, ts.), 1/154.

² el-İsra 17/11.

³ el-En’am 6/112.

⁴ Ebu’l-Kasım Mahmud b. Ömer Carullah ez-Zemahşerî, *el-Keşşaf an haka’iki gavamizi’t-tenzil* (Beyrut: Daru’l-Kutubi’l-Arabî, 1987), 2/59; Ebu’l-Berekat Abdullah b. Muhammed b. en-Nesefî, *Medariku’t-Tenzil ve Hakaiku’t-Te’vil* (Beyrut: Dâru’l-Kelimu’t-Tayyib, 1998), 1/530; Hayreddin Karaman vd, *Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2003), 2/457-458.

⁵ Ahmet Hamdi Akseki, *Ahlak Dersleri* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016), 230-231.

ve başarı ile nasıl ilişkilendirildiğini ortaya koyacağız. Son tahlilde ise Kur'an'ın sabır ile ilgili nazara verdiği ilkeleri ve örnekleri inceleyerek Kur'an'ın sabır öğretisi üzerine değerlendirmelerde bulunacağız.

1. Kavramsal Çerçeve

1.1. Sabır Kavramının Anlam Haritası

Sabır kavramı S-B-R kökünden olup sözlükte; hapsedmek, nefsini bir şeyden alıkoymak veya dizginlemek, engellemek, dirençli olmak, birisini öldürmek üzere hapsedmek, yakalamak, misillemede bulunmak, bağlamak, kefil olmak ve kısas yapmak gibi anlamlara gelmektedir.⁶ Sabır kavramının esas noktası hapsedmektir. Kişi ister nefsini hapsedsin, ister herhangi bir canlıyı veya nesneyi hapsedsin bunların hepsi sabır kavramı ile ifade edilmektedir.⁷ Çünkü hapsedilen şey hareket etmemekte veya belirli alanda kalmaktadır. Bunda dolayı hapsedilen her şeyin sabır ile mükellef olduğunu ifade edebiliriz. Sabır ile mükellef olan şeyler ise sabrın zıttı olan heyecan ve acelecilikten uzaktır. Sabır kavramı ramazan olarak da açıklanmıştır. Zira ramazan ayı için شهر الصبر "sabır ayı" denilmiştir.⁸ Sabır aynı zamanda Allah'ın isimlerinden bir tanesidir. "es-Sabur" şeklinde ifade edilen isim, kendisine isyan edenlerden intikam almak için acele etmez. Günah işleyenlerin "es-Sabur" isminden dolayı cezalardan emin olmadıkları ifade edilmiştir.⁹ Çünkü Allah erteler fakat ihmal etmez.

Sabır kavramının terim anlamı hakkında ise İslam bilim insanları tarafından farklı tanımlamalar yapılmıştır. Mesela, İsfahanî (ö.425/1108) "aklın ve şeriatın gerektirdiği şeylere karşı nefsini dizginlemek"¹⁰ şeklinde tanımlarken, Razi (ö. 606/1209) ise sabrı ikiye ayırmaktadır.

Birincisi: Bedeni sabırdır. İnsanın bedenine güç olan bir şeyin yüklenmesi ve buna katlanmasıdır. Mesela, acıya katlanmak gibi.

İkincisi ise manevi sabırdır. Manevi sabır ise nefsin isteklerine boyun eğmemektir.¹¹ Cürcanî (ö. 816/1413) sabrı, insanın başına gelen musibetlerden neşet eden üzüntünün Allah'a şikâyet edilememesi olarak tarif etmektedir.¹² İzutsu'ya göre (ö. 1993) sabır, zor zamanlarda itidalini korumak ve problemler karşısındaki zorluklar ile mücadele edecek ruhi dirence sahip olmaktır. Dolayısıyla sabır kavramı bir olay veya durum karşısında beklemekten ziyade mücadele etme anlamı üzerine yoğunlaşmaktadır. Sabır kavramının içinde itidalin korunması ve dirençli olmanın önemli olduğu kanaatindeyiz. Zira itidalden sapıldığı anda sabretmenin bir anlamı kalmadığı gibi, direncini kaybedenin de sabırdan herhangi bir nasibi kalmayacaktır.

⁶ Halil b. Ahmed el-Ferahidî, *Kitâbu'l-Ayn* (Bağdat: Mektebetu'l-Hilal, 1985), 7/115-116; Zemahşerî, *Esâsu'l-Belâğ* (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1998), 1/534-535; Muhammed b. Ebu Bekr er-Razî, *Muhtaru's-Sihah* (Beyrut: Mektebetu'l-Asriyye, 1999), 1/172; Ebu'l-Fazl Muhammed b. Cemaluddin İbn Manzur el-Ensârî, *Lisanu'l-Arab* (Beyrut: Dâru's-Sadr, 1993), 4/437-438;

⁷ İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, 4/438.

⁸ Ebu'l-Ferec Cemaleddin b. Abdurrahman b. Ali Muhammed İbnü'l-Cevzî, *Nüzhetu'l-Ayuni'n-Nevazır fi İlmi'l-Vucuh ve'n-Nezair* (Beyrut: Müessesetu'r-Risale, 1984), 387-388.

⁹ İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, 4/437; Bekir Toplaoğlu, "Sabûr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2008), 35/361.

¹⁰ Ragib el-İsfahanî, *Mu'cemu Müfredati Elfazi'l-Kur'an* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 281.

¹¹ Fahrüddîn er-Razî, *Mefâtihu'l-Gayb, (et-Tefsiru'l-Kebîr)* (Beyrut: Dâru İhyai't-Turasi'l-Arabi, 1999), 4/130.

¹² Seyyid Şerif Cürcanî, *Kitabu't-Ta'rifât* (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1983), 131.

Sabır kavramı genel bir lafızdır. Bulunduğu duruma göre isimlendirilmesi mümkündür. Mesela, kişinin midesi veya şehvetine karşı sabırlı olması iffet olarak tanımlanırken, savaş ve benzeri durumlardaki sabır ise “şecaat (cesur olmak)” olarak ifade edilmektedir. Bir sözü gizleme konusunda gösterilen sabra “ketumluk”, malın çokluğuna karşı azmayacak şekilde harcamaya “kanaat” denilmektedir.¹³

Gazzâlî sabır kavramını iman ile ilişkilendirmiş ve bedende baş ne ise imanda da sabırın o derece önemli olduğunu ifade etmiştir.¹⁴ Sabır, insana ait bir özelliktir. Hayvanlar ve melekler için sabır kavramı geçerli değildir. Çünkü hayvanların akli yoktur. Onlara şehvet musallat olmuştur. Hayvanda şehvete karşı herhangi bir karşı koyma durumu yoktur. Melekler ise iyilik üzerine sabit olan varlıklar olduğu için sabra ihtiyaçları yoktur. Onları rabbinin huzurunda secde etmekten men edecek herhangi bir şehvetleri veya benzeri arzuları bulunmamaktadır. Bundan dolayı melekler için de sabır kavramına gerek yoktur. İnsan ise ana rahmine düşmesinden vefatına kadar sabır ile mükelleftir. Çünkü insan çeşitli özelliklerde yaratılmıştır. Hayatı, bütün safhalarda gelişmeye ve olgunlaşmaya meyillidir. Hayat mücadelesinde batıl ve fesad olan her şeye karşı sabırla durmaya çalışmaktadır. Nefsinin meşru olmayan arzu ve isteklerine karşı sabır göstermesi gerekir. Zira şehvet başta olmak üzere nefsin arzu ve isteklerine sınır konulmamıştır. Bunlarla başa çıkması ancak güzel bir sabır ile mümkündür.¹⁵

Sabır, akıl ve zekânın faal olması sonucu ortaya çıkan iradenin gösterilmesidir. Sabır olumlu hasletler ile birleştiğinde başarı, olumsuz hasletler ile birleşince de mağlubiyet ortaya çıkmaktadır. Mesela sabır, azim ile birleşince başarı, tembellik ile birleşince başarısızlıkla sonuçlanmaktadır. Zorluklar karşısında sabredip dayanmak gizli bir kuvvet/güç iken, yenilgiyi kabul edip vazgeçmek ise ümitsizliğin göstergesidir. Dolayısıyla sabır kavramının bulunulan tarafa göre olumlu veya olumsuz anlam içeriğine sahip olduğunu ifade etmek mümkündür.

Sabır kavramı cahiliye döneminde de benzer anlamlarda kullanılmıştır. Çünkü sabır geçmişten günümüze insanlığın yapısında var olan bir mürüvettir. Bundan dolayı genelde aynı anlamlarda kullanılmıştır. Fakat her toplum kavramları kendi değerleri üzerinden inşa ettiği için sabır kavramına da cahiliye dönemindeki değerler üzerinden bir yaklaşım sergilenmiştir. Cahiliye döneminin en önemli değeri ise kabileydi.¹⁶ Kabilecilik asabiyeti, bütün değerlerin etrafında şekillendiği en önemli unsur olmuştur. Bu bağlamda sabır kavramı cahiliye döneminde nefsin tutma,¹⁷ mücadelede yılmama,¹⁸ tahammül ve katlanma,¹⁹ acele

¹³ İsfahanî, *Müfredat*, 281; Razî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 4/130-131.

¹⁴ Ebu Hamid Muhammed b. Gazzâlî, *İhya-u Ulumu'd-Din* (Beyrut: Daru'l-Marife, ts.), 4/62.

¹⁵ Gazzâlî, *İhya-u Ulumu'd-Din*, 4/62-66.; Mehmet Sait Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2016), 1/184.

¹⁶ Ebu Zeyd Muhammed İbn Haldun, *Mukaddime* (Beyrut: Daru'l-Fikr, 1988), 1/176; Muhammed Abid el-Cabirî, *Arap-İslam Siyasal Akli*, Çev.: Vecdi Akyüz (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2001), 123.

¹⁷ Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ, *Mu'cemu Mekayisu'l-Luga* (Beyrut: Daru'l-Fikr, 1979), 3/329; İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, 4/438.

¹⁸ Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân* (Kahire: Dâru'l-Kutubi'l-Misriyye, 1964), 4/323.

¹⁹ Ebu Zeyd Muhammed Ebi'l-Hattab el-Kuraşî, *Cemheretu'l-Eşâri'l-Arab fi Cahiliyyeti ve'l-İslam* (Kahire: Nahdatu Mısır, 1981), 575.

etmeme²⁰ ve metanetli olma²¹ gibi anlamlarda kullanılmıştır. Cahiliye döneminde sabır kavramı, beyan ettiğimiz bu anlamların üzerinde inşa edilirken, ilahi vahyin müdahalesi ile beraber bu anlamlar kabile bağlamından alınıp din bağlamına çekilmiştir. Dolayısıyla sabrın cahiliyedeki anlamları kaybolmamış fakat mecraları değiştirilmiştir. Bunun yanında sabra eklenen en önemli husus ise Allah'ın hükmüne razı olma ve ümitli olmak olduğunu belirtmek mümkündür.²²

Sabır kavramı değişik nüanslar ile beraber hilm, vakar, metanet, sebat, azim, teenni, kanaat ve şecaat kavramları ile yakın anlamlı olurken;²³ hırs, acelecilik, ümitsizlik, tehevür, öfke ve cehalet ile de zıt anlamlıdır.²⁴ Sabır kavramının yakın anlamlı olduğu kavram ve kelimeler birey ve toplumda olumlu bir algı oluştururken, karşıt anlamlıları ise olumsuz hasletler olarak ifade edilmektedir.

2. Kur'an'da Sabır Kavramı

Sabır kavramı, Kur'an'da türevleriyle beraber toplamda 104 defa geçmektedir.²⁵ Farklı kalıplarda yer alan sabır kavramı anlam itibarıyla de farklı manalarda geçmektedir. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz:

1- Dayanmak-Mücadele Etmek: Sabır kavramının bu anlamı toplumda en bilindik anlamıdır. Sabır kavramı burada daha çok başa gelen veya gelecek olan durumlar için dayanmak ve mücadele etmek anlamında kullanılmıştır. Bu durum ayette şöyle vurgulanır: *وَلَتَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ مِّنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِّنَ الْأَمْوَالِ وَالْأَنْفُسِ وَالثَّمَرَاتِ وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَ* "Andolsun ki sizi biraz korku ve açlıkla, bir de mallar, canlar ve ürünlerden eksiltmekle denemekteyiz. Sabredenleri müjdele."²⁶ Ayetin vurguladığı durumlar ile başta peygamberler olmak üzere bütün insanlar imtihan edilmektedir. Geçmişten beri gelen bu imtihanlar insanlığı yetiştirmiş ve imtihanın zorluğuna karşı sabrettikleri ölçüde makamları terakki etmiştir. Zira sabır insandaki sebat melekesini zorluklara karşı terbiye eder. İnsanın sabretmesi sonucu ise Allah başarı nasip etmektedir.²⁷ Ayette vurgulanan *وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَ* "Sabredenleri müjdele" ifadesi ise mücadele etmek anlamındadır. Burada şu hususu dikkate almak gerekir. Allah bütün kâinatın sahibidir. İnsanları imtihan etmek için bazen musibetler gönderir. Eger gelen musibet Allah tarafından olursa, isyan etmeden dayanmak gerekir. Fakat insanlar tarafından yapılan bir zulüm veya mobing tarzı durumlar olduğunda ise dayanmak değil mücadele etmek gerekir. Mesela bir çocuğa ebeveyn tarafından kendisine uygulanan terbiye tarzına dayanması, sabretmesi gerekir. Fakat başkası²⁸ tarafından yapılacak olan terbiye tarzına karşı mücadele etmesi gerekir.²⁹ "Sabredenleri müjdele" ifadesi zaferle sonuçlanan cihada, karşılığı verilen

²⁰ Ahmet Zeki Safvet, *Cemherutu Hutabi'l-Arab fi Uşûri'l-Arabîyyeti'z-Zahire* (Mısır: Mustafa el-Bani Matbaası, 1962), 1/56.

²¹ Ebu Bekr Asım b. Eyyup el-Battalyevsî, *Şerhu Eş'aru's-Şu'arâ-i Sitteti'l-Cahiliyye* (Beyrut: İslamî Neşriyat, 2008), 1/118.

²² Tok, Fatih, Kahraman, Halil İbrahim . "Cahiliye'den İslam'a Sabır Kavramı". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 / 10 (Mart 2019): 87-116.

²³ Ferahidî, *Kitâbu'l-Ayn*, 3/246, Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzibu'l-Luga* (Beyrut: Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi, 2001), 5/69; İbn Fâris, *Mu'cemu Mekayisu'l-Luga*, 2/93; İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, 12/146.

²⁴ Ferahidî, *Kitâbu'l-Ayn*, 7/115, Halil İbrahim Kahraman, *Sabır Kavramının Semantik Tahlili* (Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi 2018), 30-41.

²⁵ Muhammed Fuad Abdulbakî, *Mu'cemu'l-Müfrehes li-Elfazi'l-Kur'ani'l-Kerim* (Kahire: Daru'l-Hadis 1945), 309-401.

²⁶ el-Bakara 2/155.

²⁷ Ahmed b. Mustafa el-Merâgî, *Tefsiru'l-Merâgî* (Mısır: Matba'atu Mustafa el-Babî 1946), 2/22.

²⁸ Başkasından maksad yabancı kimselerdir. Hocanın talebeyi terbiye etmesinde sakınca yoktur.

²⁹ Razî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 4/130.

itaate ve sevabı verilen musibete karşı dayanmak olarak da açıklanmıştır.³⁰ Dolayısıyla ayette vurgulanan “*Sabredenleri müjdele*” ifadesi yerine göre mücadele etmeyi de ifade etmektedir.

Sabrın başarı ile neticelenmesi için Hz. Lokman’ın (as) oğluna yaptığı şu tavsiyeyi örnek olarak gösterebiliriz: *يَابْنِي أَقِمِ الصَّلَاةَ وَأْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ وَانْهَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأَصْبِرْ عَلَىٰ مَا أَصَابَكَ إِنَّ ذَٰلِكَ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ* “*Yavrucuğum! Namazı dosdoğru kıl. İyiliği emret, kötülükten sakındır. Başına gelenlere sabret. Çünkü bu, azmi gerektiren işlerdendir.*”³¹ Ayette sabırdan önce namaz ve iyiliğin emri ile kötülüğün nehyedilmesi durumunun ifade edilmesi sabrın namaz, iyiliğin emri ve kötülüğün nehyetme arasında bir ilişki olduğunu göstermektedir. Ayetin devamındaki bu durumun azmi gerektiren zor işler olduğuna da vurgu yapması kanaatimizi destekler niteliktedir. Zira namaz günde beş vakit ve her gün kılınmakla mükellef olması yönüyle ciddi sabır isteyen işlerden biridir. İyiliğin emri ve kötülüğün nehyi üzerine sabırla kalmaya çalışmak ciddi öneme haiz bir durumdur. Her iki durumda da sabrın dayanma ve tahammül etme durumu ortaya çıkmaktadır.³²

2- Direnmek-Yılmamak: Sabır kavramının bu anlamı ise daha çok ibadetler ile ilgilidir. Zira direnme-yılmama anlamında kullanılan sabır kavramının kullanıldığı emir kipi *اصْطَبِرْ* “istabir”dir. İftial babının mübalağa için kullanılan “istabir” kipi namaz, zikir, dua salih ameller işleme, onun rızasını kazanma konusundaki direnci ifade etmektedir.³³ “İstabir” kipinin kullanıldığı ayette,³⁴ kişiye mensubu olduğu aileye namazı emretmesi istenmekte ve kendisinin de sabır ile namaza devam etmesi vurgulanmaktadır. Kişi namaz emrini aileye emretmekteki devamlılığa sabretmesi gerektiği gibi, kendisinin de aynı şekilde namaza devam etmekle sabretmesi gerekmektedir. Dolayısıyla hem sözlü hem de fiili sabır kavramı ortaya çıkmaktadır.³⁵

3- Acele Etmemek: Sabır kavramının bir diğer manası ise vaktini bekleme olgunluğunu göstermek yani acele etmemektir. Rum suresinin son ayetinde kullanılan sabır ifadesi dikkat çekicidir. *فَاصْبِرْ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ وَلَا يَسْتَخِفُّكَ الَّذِينَ لَا يُوقِنُونَ* “*Öyleyse sabret. Çünkü Allah’ın vaadi haklıdır. Sakın imanı sağlam olmayanlar seni gevşekliğe sevketmesin.*”³⁶ Zira sure sabra vurgu yaparak bitmektedir. Ayette Hz. Peygamber başta olmak üzere bütün Müslümanlara teselli ve moral verilmektedir. Müşriklerin tüm baskılarına rağmen Müslümanların aynı inanç üzerine devam etmelerini ve sabretmelerini öğütlemektedir.³⁷ Bu ayetin Hz. Peygamber’in hicretine yakın zamanda nazil olması da hicret için şartların oluşmasını beklemesi gerektiği acele ile hareket etmemesi yönünde bir uyarı niteliğindedir.³⁸ Yunus suresinin son ayetinde de sabır kavramına vurgu yapılmaktadır. Bu ayet, Hz. Peygamberin kendisine vahyedilene uyması tavsiye edilmekte ve düşmanların baskılarına karşı Allah’ın hükmü gelinceye kadar

³⁰ Ebu’l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habib el-Basrî el-Maverdî, *en-Nüket ve’l-Uyun* (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, ts.), 1/210.

³¹ Lokman 31/17.

³² Muhammed Tahir b. Aşur, *et-Tahrir ve’t-Tenvir* (Tunus: Dâru Tunusiyye, 1984), 21/165-166.; Muhammed Ali es-Sabunî, *Safvetu’t-Tefasir*, (Kahire: Daru’s-Sabuni, 1997), 2/452-453.

³³ Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Câmi’u’l-Beyan ‘an Te’vîli Ayi’l-Kur’an*, (Kahire: Müessesetu’r-Risale, 2000), 18/22.; Ebu Mansur Muhammed b. Mahmud el-Maturidî, *Te’vilat-u Ehli’s-Sünne*, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Lübnan, 2005, 7/250.

³⁴ *وَأْمُرْ أَهْلَكَ بِالصَّلَاةِ وَاصْطَبِرْ عَلَيْهَا* “Ailene namazı emret ve sende ona sabırla devam et.” Taha 20/132.

³⁵ Razî, *Mefâtihu’l-Gayb*, 22/115.

³⁶ Rum 30/60.

³⁷ Maturidî, *Te’vilat-u Ehli’s-Sünne*, 8/294-295.; Kurtubî, *el-Câmi’* 14/49.; Ahmed b. Mustafa el-Merâgî, *Tefsiru’l-Merâgî* (Mısır: Matbaatu Mustafa el-Babi el-Halebî, 1946, 21/69.

³⁸ Karaman vd, *Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 4/328-329.

sabretmesi, bu konuda aceleci olmaması gerektiği vurgulanmaktadır. Yunus ve Rum surelerinin son ayetlerinde sabır kavramına vurgu yapılarak surenin bitirilmesi, başta peygamberler olmak üzere sosyal hayatta insanların karşılaştıkları zorluklar karşısında sabretmeleri ve Allah'ın hükmünü beklemeleri gerektiğini göstermektedir. Bu vurguları aynı zamanda sabreden kişinin hayatta başarı kazanacağına dair izdüşümler olarak görmek mümkündür.

4- Süreklilik-Devamlılık: Sabır kavramının süreklilik ile ilgili oluşturduğu anlam haritası ağırlıklı olarak ibadetler ile ilgilidir. Bu bağlamda *وَاصْطَبِرْ لِعِبَادَتِهِ* "İbadetine sabret (devam et)"³⁹ ayetini örnek verebiliriz. Bir diğer ayette ise *وَأْمُرْ أَهْلَكَ بِالصَّلَاةِ وَاصْطَبِرْ عَلَيْهَا* "Ailene namazı emret sende ona sabırla devam et"⁴⁰ şeklinde ifade edilmektedir. Ayetlerde gerek vahyin kesilmesi gerekse Hz. Peygamberin düşmanlarının yaptıklarına karşı, Allah, onu ibadetlere ve bu bağlamda da sabretmeye yönlendirmektedir. Zira bunlar, namazla ve sabırla yardım isteyin ayetiyle beraber düşünüldüğünde zor zamanlardan kolayca çıkabilmek için ibadetlere yönelmek ve bu ibadetler üzerinden sabır göstermeye çalışarak musibet ve zorlukların kolayca atlatılabileceği mesajını vermektedir.⁴¹

Müfessir Seyyid Kutub (ö. 1966) namaz ve sabrın beraber zikredildiği Bakara 153. ayetini tefsir ederken namaz ve sabır ilişkisine şöyle değinmektedir: "Sabır, Kur'an-ı Kerim'de sık sık tekrarlanır. Çünkü yüce Allah çeşitli içgüdüler ve ket vurucu psikolojik faktörler arasında doğru yolda yürüyebilmenin ve binbir türlü çatışmalar ve engeller arasında yeryüzünde insanları Allah'a çağırma görevini yürütmenin ne kadar büyük bir gayret gerektirdiğini herkesten iyi bilir. Bu gayret insandan, sinir sağlamlığı, olağanüstü bir soğukkanlılık, güç kaynaklarının sürekli seferberliği, sızma ve kaçış noktaları karşısında kesintisiz bir uyanıklık ister. Bütün bunlar karşısında mutlaka sabırlı olmak gerekiyor. İbadetlere devam etmek için sabır, günahlardan uzak durmak için sabır, Allah'a ulaştırın yolu kesmek isteyenlere karşı girişilecek cihadı devam ettirmek için sabır, türlü türlü düşman tuzaklarına, komplolarına karşı sabır, zaferin ve başarının gecikmesi karşısında sabır ve aşılması gereken mesafenin uzunluğuna sabır. Bâtılın yayılıp güçlenmesi karşısında sabır. Dostun, destekçinin azlığına sabır, gidilecek yolun uzun ve dikenli oluşuna sabır. Vicdanların kaypaklığına sabır, kalplerin şaşkınlığına, sapmalarına karşı sabır, inatçılığın baskısına sabır, dönekliğin, kalleşliğin acılığına karşı sabır. Eğer hedefe ulaşma süresi uzar ve sıkıntıların baskısı yoğunlaşırsa, ortada azık ve yardımcı güç bulunmadığı takdirde sabır, zayıflar veya tükenebilir. Bundan dolayı, yüce Allah burada namaz ile sabrı yanyana getiriyor. Çünkü namaz, kurumaz bir kaynak ve bitmez bir azıktır. O, güç kaynaklarını yenileyen ve kalbe enerji yükleyen bir azıktır. Onun sayesinde sabır ipi uzar ve kopmaz bir sağlamlık kazanır. Sonra da sabra hoşnutluk, şevk, gönül huzuru, güven duygusu ve azim ekler."⁴²

Sonuç olarak sabır kavramının anlam haritasının dört ana başlıkta yoğunlaştığını görmekteyiz. Bunlar; Dayanma-mücadele etme, direnme, süreklilik ve acele etmemek anlamlarıdır. Bu anlamların tamamı sabır kavramını ortaya koymaktadır. Zira bu anlamlar insanı olgunlaştıran ve başarıya götüren olgulardır. Kişi sabrın bu anlamlarına uygun hareket

³⁹ Meryem 19/65.

⁴⁰ Taha 20/132.

⁴¹ Muhammed Emin b. Abdillâh el-Aramî el-Ulvi, *Hedâiku Ravhu ve'r-Reyhan* (Lübnan: Dâru Tavki'n-Necat, 2001), 17/187.

⁴² Seyyid Kutub, *Fi Zilali'l-Kur'an* (Beyrut: Daru's-Şuruk, 1992), 1/141-142.

ettiği takdirde zirveye doğru emin adımlarla gidebilir. Şimdi de Kur'an'ın ortaya koyduğu sabır öğretisini örnekler üzerinden ele alamaya çalışacağız.

3. Kur'an'da Sabır Örnekleri

Yaratıcı ve insanlar arasında iletişimi sağlayan kişiler peygamberlerdir. Bu elçiler insanlığa hem yaratıcının mesajını ulaştırmışlar (tebliğ)⁴³ hem de örnek (temsil)⁴⁴ olmuşlardır. Yaratıcı ise insanlığa misal olması için her zaman peygamberleri örnek vermiştir. İnsanlığın zamansal boyutu içerisinde ise en ağır imtihanı peygamberler yaşamışlardır. Kur'an, bu konuda bizlere peygamberlerin kıssalarını örnek vermiş ve sabır kavramının insanı nasıl başarıya götürdüğünü göstermiştir. Bütün peygamberlerde sabır melekesi bulunmaktadır. Çünkü her seviyeden insan ile muhatap olmak dünyanın en zor işidir. Peygamberler ise sabır melekesi sayesinde insanların baskılarına karşı ilahi mesajı taşımış ve insanlara iletmışlerdir.⁴⁵ Her peygamber bir özelliği ile öne çıkmaktadır. Sabır konusunda öne çıkan ve "sabır kahramanı" olarak ifade edilen peygamber ise Hz. Eyyüb'tür. Bundan dolayı Hz. Eyyüb'ün gösterdiği sabır imtihanını ele alacağız.

3.1. Hz. Eyyüb

Hz. Eyyüb'ün kıssası birçok tefsir ve tarih kitaplarında yer almaktadır. İsrailiyata ait rivayetlerle beraber anlatılan kıssa içerisinde Hz. Eyyüb'ün zengin olduğu, uzun boylu, heybetli ve gür saçlı bir kişi olduğu ifade edilmektedir. Hz. Eyyüb'ün önce mal kaybına sonra da hastalığa müptela olduğu belirtilmektedir. Önce mal sonra da can imtihanına tabi tutulan Hz. Eyyüb hastalığının 18 sene sürdüğü ifade edilir.⁴⁶ Hz. Eyyüb'ün ismi Kur'an'da 4 yerde zikredilir. İki ayette diğer peygamberlerin isimleri ile beraber, iki ayet ise yaşadığı imtihana atıfta bulunmaktadır. Şöyle ki: *وَأَيُّوبَ إِذْ نَادَى رَبَّهُ أَنِّي مَسَّنِيَ الضُّرُّ وَأَنْتَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ* "Eyyüb'u da hatırla, hani o Rabbine şöyle nida etmişti: Şüphesiz zarar bana dokundu. Sen ise merhametlilerin en merhametlisin."⁴⁷ Bu ayette Hz. Eyyüb'ün hastalığına değinilmiştir. Hz. Eyyüb geçirdiği bedeni hastalığın ağırlaşması sonucunda Allah'a yakarıştta bulunmuş ve bu hastalığın kendisini önemli derecede rahatsız ettiğini dile getirmiştir. Devamındaki ayette ise Hz. Eyyüb'ün hastalığına şifa verilmiş ve bunun Allah katından bir rahmet olduğuna vurgu yapılmıştır. Hz. Eyyüb'e verilen bu rahmet ise *وَذُكْرَىٰ لِلْعَابِدِينَ* "kulluk edenlere bir öğüt olmak üzere." şeklinde ifade edilmiştir. Dolayısıyla Allah, Hz. Eyyüb'ü hastalığından nasıl kurtardıysa sabreden kullarını da müptela oldukları hastalıklardan kurtaracaktır. Musabetlerin ise Allah tarafından imtihan olarak dilediği insanlara isabet ettiğini ifade etmektedir.⁴⁸

Hz. Eyyüb başına gelen musabetlerden dolayı Allah'a şikâyetle bulunmamıştır. Zira ayette ifade edildiği gibi *"Şüphesiz zarar bana dokundu. Sen ise merhametlilerin en merhametlisin."* bu ifade bizlere İslam'ın edep anlayışını göstermektedir. İsyan ederek musabetleri Allah'a izafe etmek değil, O'nun merhametine sığınarak şifa talep etmektir. Bu şekildeki durum problem karşısında sabırsızlık göstermek olarak algılanmamalıdır. Çünkü Hz. Eyyüb sabırsızlık göstererek değil, Allah'a itaat ederek şifa talebinde bulunmuştur.

⁴³ el-Maide: 5/67.; Karaman vd, *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 2/311-313.

⁴⁴ el-Ahzab: 33/21.; Kurtubî, *el-Câmi'*, 14/156.; Maverdî, *en-Nüket ve'l-Uyun*, 4/388.

⁴⁵ el-En'am: 6/34.; el-Enbiya: 21/85.; el-Ahkaf: 45/35.

⁴⁶ Taberî, *Câmi'u'l-Beyan*, 18/484-493.; Ebu'l-Fida İsmail b. Ömer b. İbn Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'an'i'l-Azim* (Dimeşk: Daru't-Tayyibe, 1999), 5/359-365.

⁴⁷ el-Enbiya: 21/83.

⁴⁸ Maturidî, *Te'vilat-u Ehli's-Sünne*, 7/368.

Dolayısıyla yapılan duanın isyankâr bir şekilde değil itaatkâr bir şekilde yapılması gerekir.⁴⁹ Benzer bir durumu Hz. Yakub'da görmek mümkündür. Hz. Yakub'da Hz. Yusuf ile imtihan olmuştu. Çok sevdiği Hz. Yusuf'un ayrılığına dayanmayan Hz. Yakub *إِنَّمَا أَشْكُوا بَثِّي وَخُزْيِي إِلَى اللَّهِ* "Ben dertlerimi ve acılarımı Allah'a şikâyet ediyorum"⁵⁰ diyerek üzüntüsünü dile getirmiştir. Fakat bu üzüntü isyan ile olan bir şikâyet değil. O, sağlam inancı ile beraber içinde bulunduğu imtihanın farkında ve dert ile kederin kendisini Allah'a iletmektedir.⁵¹ Hz. Eyyüp veya Hz. Yakub güzel bir sabır sergileyerek imtihanları kazanmışlardır. Hz. Eyyüp şifa bulmuş, eski gücüne tekrar kavuşurken Hz. Yakub da yıllar sonra Hz. Yusuf'a kavuşmuştur. Dolayısıyla hayattaki sıkıntılar, musibetler, problemler karşısında güzel bir şekilde sabredebilmek insana başarı kazandırmaktadır. Kur'an, Hz. Eyyüb'ü sabrından dolayı *نِعْمَ الْعَبْدُ* "ne güzel kul"⁵² şeklinde vasıflandırmış ve övgüyle bahsetmiştir.

3.2. Hz. Hızır ile Hz. Musa

Sabır kavramının dikkatimizi çektiği bir diğer konu ise Hz. Hızır ile Hz. Musa'nın konusudur. Öncelikle şunu ifade etmek gerekir ki, Kur'an'da Hz. Hızırın adı geçmemektedir. Ayette *فَوَجَدَا عَبْدًا مِنْ عِبَادِنَا رَحْمَةً مِنْ عِنْدِنَا وَعَلَّمْنَاهُ مِنْ لَدُنَّا عِلْمًا* "Nihayet kullarımızdan bir kul buldular. Biz Ona katımızdan bir rahmet verdik. Ve tarafımızdan Ona bir ilim öğrettik."⁵³ şeklinde ifade edilen bilge kişinin Hz. Hızır olduğu belirtilmiştir.⁵⁴ Biz de bundan dolayı kıssayı ele alırken ayetin ifade ettiği bilge kişiyi Hz. Hızır olarak zikredeceğiz.

Kehf suresinde yer alan Hz. Hızır ile Hz. Musa'nın yolculuğu, Kur'an'da yer alan gizemli konulardan bir tanesidir. Müşrikler Hz. Peygamberi sıkıştırmak ve zor durumda bırakmak için Yahudilerin fikri üzerine Hz. Hızır hakkında soru sormaya başladılar. Çünkü Yahudiler şöyle söylemişlerdir: "Hızır hakkında sorun, eğer anlatabilirse bir peygamberdir, yoksa değildir." Müşriklere cevap olması için Kehf suresinin 60-82 ayetlerinde yer alan bu kıssanın nazil olduğu belirtilmektedir.⁵⁵ Bu kıssanın birçok zahiri ve batını yönü bulunmaktadır.⁵⁶ Fakat biz kıssa da konumuzla alakalı olan sabır kavramını ele alacağız. Zira kıssa da en çok tekrarlanan kavram sabırdır.

Kıssa da geçen ilk sabır kavramında Hz. Musa, Hz. Hızır'a şöyle demektedir. "Sana öğretilenden bana da öğretmen için sana tabi olabilir miyim?" Hz. Hızır ise "Doğrusu sen benimle beraberliğe asla sabredemezsin." şeklinde cevap vermiştir. Ayet pasajında gerek tasavvuf yönüyle mürid-mürşid gerekse normal hayatta ki ilim yolculuğundaki sabra dikkat çekmektedir. Zira tasavvuftaki seyr-u sülûkte sabır çok önemlidir. Bu yolculukta mürşidin elinde sabır göstermeyenler başarısız olmaktadır.⁵⁷ Seyr-u sül'uk merhalelerini başarmanın

⁴⁹ Razî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 22/175.

⁵⁰ Yusuf: 12/83.

⁵¹ Seyyid Kutub, *Fi Zilali'l-Kur'an*, 4/2026.; Said Nursi, *Mektubat* (İstanbul: Rnk Yayınları, 2012), s. 281.

⁵² Sâd:38/44.

⁵³ Kehf: 18/65.

⁵⁴ Taberî, *Câmi'u'l-Beyan*, 18/63.; Maverdî, *en-Nüket ve'l-Uyun*, 3/325.;Ebu'l-Ferec Cemaleddin b. Abdurrahman b. Muhammed el-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr fi 'İlmi't-Tefsîr* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-Arabi, 2001), 3/94-95.; Beydâvî, *Envaru't-Tenzil*, 3/287.; Neseî, *Medariku't-Tenzil*, 2/310. Muhsin Demirci, *Kur'an Tefsirinde Farklı Yorumlar* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2017), 2/247-248.

⁵⁵ Razî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 21/447.; Muhammed b. Ali eş-Şevkanî, *Fethu'l-Kadir* (Dımeşk: Daru İbn Kesîr, 1994), 3/352.

⁵⁶ Geniş Bilgi İçin Bkz: Şadi Eren, *Bir Zaman Yolcusu Hz. Hızır* (İstanbul: Veciz Yayınları, 2021), 41 vd.; Abdulkadir Karakuş, *Übey b. Ka'b; İlmî Şahsiyeti, Kıraati ve Tefsirdeki Metodu* (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2018), 185-186.

⁵⁷ Bkz: Akın Candan, *Seyr-u Sülûk Üstüne Notlar* (İstanbul: Anadolu Aydınlanma Vakfı Yayınları, 1996), 1-2.; Büşra Coşanay, "Tasavvuf Düşüncesinde Seyr-u Sülûk Üzerine Bir İnceleme", *Anasay Dergisi* 1/2 (Kasım-2017), 199 vd.

önemli bir esası Hz. Hızır ve Hz. Musa olayındaki gibi sabrederek tabi olmaya çalışmaktır. Sabır aynı zamanda bütün hayat için geçerlidir. Başarılı olabilmenin en önemli esası sabırlı bir şekilde ilerleyebilmektir.⁵⁸ İlim öğretene sabretmekle mükellef olduğu gibi öğrenen de sabırla mükelleftir. Aksi takdirde her ikisi de başarısız duruma düşer. Hz. Hızır, Hz. Musa'ya ilim öğretirken sabretmekte ve Hz. Musa'yı da sabır konusunda uyarmaktadır.

Sabır konusundaki bir diğer nokta ise Hz. Musa'nın sabır konusunda "İnşaallah beni sabırlı bulacaksın ve senin hiçbir işine karşı gelmeyeceğim." şeklindeki ifadesidir. Hz. Musa öğreneceği ilim yolculuğunda zor durumda Allah'tan yardım istemektedir. Hz. Musa'nın sabır konusunda "inşaallah" kelimesini kullanmasının birkaç yönü bulunmaktadır.

Birincisi: Sabır konusunda Allah'tan yardım, muvaffakiyet istemektedir. Çünkü sabır zor işlerdendir.

İkincisi: Hz. Musa'nın içinde bulunduğu durumun zorluğundan dolayıdır.

Üçüncüsü ise inşaallah ifadesi teberrüken söylenmiş bir ifadedir.⁵⁹

"İnşaallah" Allah dilerse anlamına gelmektedir. Ayet bizlere olaylar ve tavırlar karşısındaki tutumumuz için bir ifade öğretmektedir. İslami anlayışta "yapacağım, edeceğim" gibi ifadeler yerine "inşallah" demek daha doğrudur.⁶⁰ Hz. Musa bu ayet pasajında inşallah ifadesinin kullanınca sabredebildi. Fakat ayetin sonundaki "Senin hiçbir işine karşı gelmeyeceğim." ifadesi için inşaallah ifadesini kullanmadığı için Hz. Hızır'a karşı itiraz etti.⁶¹ Aynı surede yer alan başka bir ayette ise yine "inşaallah" denilmesine vurgu yapılmaktadır.⁶² Dolayısıyla hem edeben hem de dua niyetiyle yapılacak işler için "inşaallah" ifadesini kullanmak gerekir. Zira bütün işlerin neticesi Allah'a bağlıdır. Bizlere düşen vazifemizi yapıp "inşaallah" ile bitirmektir. Çünkü Allah dilemedikçe biz dileyemeyiz.⁶³

Sonuç olarak Hz. Musa ile Hz. Hızır kıssasında olayların iç yüzüne vakıf olabilmek veya ilimden bir şeyler öğrenmek için sabırlı olmak gerekir. Hz. Musa her üç olayda da haklı bir gerekçe ile itiraz etmişti. Çünkü zahiri ilim penceresinden bakmaktaydı.⁶⁴ Bunun temel nedeni Hz. Musa'nın yapısından kaynaklanmakla beraber bizler için önemli mesajlar içermektedir. Hz. Musa başarısız değildi. Fakat olayların iç yüzüne vakıf olmakta aceleci davrandı. Dolayısıyla sabırlı olmak olayların iç yüzüne vakıf olmanın en önemli özelliğidir.

Bu kıssa da şöyle bir durumda bulunmaktadır: Hz. Musa sabredemeyip sürekli soru sormakla beraber ilk olayda yoldan dönmemiştir. Bizler de gittiğimiz yolda sabretmekle beraber yola devam etmek durumundayız. Yani "sabredeceğim" diyerek hiçbir şey yapmamak pasif bir sabırdır. Fakat nasların bizden istediği ise aktif bir sabırdır. Hz. Musa'nın yola devam etmesi aktif bir sabırdır.

3.3. Hz. Muhammed (s.a.s)

Kur'an son ilahi kitap, Hz. Muhammed ise son peygamberdir. Hz. Peygamber, diğer peygamberlere nispeten hayatın en zorlu sınavını vermiştir. Allah birçok ayette Hz.

⁵⁸ Eren, *Bir Zaman Yolcusu Hz. Hızır*, 68.

⁵⁹ Nasıruddin Ebu Said Muhammed Beydâvî, *Envaru't-Tenzil ve Esraru't-Te'vil* (Beyrut: Dâru İhyai't-Turasi'l-Arabi, 1998), 3/288.; İsmail Hakkı Bursevî, *Ruhu'l-Beyan* (Beyrut: Daru'l-Fikr, tsz.), 5/276.

⁶⁰ Eren, *Bir Zaman Yolcusu Hz. Hızır*, 69.

⁶¹ Abdülkerim Kuşeyrî, *Letaifu'l-İşarat* (Mısır: Heyetu'l-Mısriyye, tsz.), 2/408-409.; Kurtubî, *el-Câmi'*, 11/17-18.

⁶² Kehf: 18/23.

⁶³ Tekvir: 81/29.

⁶⁴ Demirci, *Kur'an Tefsirinde Farklı Yorumlar*, 2/248.

Peygambere doğrudan sabrı tavsiye etmekle beraber daha önceki peygamberlere de sabrı tavsiye ettiğini ifade etmektedir.⁶⁵ Hz. Peygamber'in doğmadan babasının vefatı, küçükken annesi ve dedesinin vefatı katlanılması zor imtihanlardır. Daha sonra ise amcası Ebu Talibin evinde kalması da ayrı durumdur. Her ne kadar amcası ve amcasının ailesi onu sevse de başkasının evinde kalmak nihayetinde zor bir durumdur. Peygamberlik döneminde ise kendi akrabalarının onu dışlaması ve daha sonraki süreçte ise Mekke'den Yesrib'e (Medine) hicret etmesi de katlanılması ağır bir durumdur.⁶⁶ Bu süreçte Hz. Peygamberin sabırlı olması, imtihanın büyüklüğüne işaret etmektedir. Bundan dolayı Allah birçok ayette Hz. Peygambere sabrı tavsiye etmektedir. Zira nazara verilen ayet pasajları teselli mahiyetinde olup sabrın başarıyı getirmesinde esas öğreti kaynağın Kur'an olduğunu göstermektedir. Şimdi örnek olarak bazı ayetleri ele almaya çalışacağız.

فَأَصْبِرْ كَمَا صَبَرَ أُولُو الْعَرْشِ مِنَ الرُّسُلِ

"O hâlde, peygamberlerden ulu'l-azm olanların sabretmesi gibi sabret."⁶⁷

Müşrikler, Hz. Peygamberin getirdiği vahiy hakikatini yalanlayıp zorluk çıkartmalarından dolayı Allah, Hz. Peygambere sabırlı olması gerektiğini ifade etmektedir. Daha önceki peygamberlerin de benzer durumlar yaşadığını, kavimlerinin kendilerini inkâr ettiğine değinmektedir.⁶⁸ Ayette vurgulanan ulu'l-azm peygamberlerden kasıt bağımsız şariat sahibi peygamberler olduğu ifade edilmiştir. Bunlar; Hz. Nuh, Hz. İbrahim, Hz. Musa ve Hz. İsa'dır.⁶⁹ Ulu'l-azm olan peygamberlerin sonuncusu ise Hz. Peygamberdir. Hz. Peygamber, diğer peygamberler gibi Allah'ın dinini tesis etmek için çokça mücadele vermiş, zorluklarla karşı karşıya kalmıştır. Dolayısıyla Hz. Peygamber sabırlı olmasa başta kendi akrabaları olmak üzere dönemin insanlarına karşı İslam davasını sürdürmesi mümkün olmayabilirdi.

İbn Abbas ulu'l-azm sahibi kimselerin sabırlı ve kararlı kimseler olduğunu ifade etmektedir.⁷⁰ Sabır ve kararlı olmak ise hedefin gerçekleşmesinde en önemli etkidir. Mükatil ise bu peygamberlerin sayısının altı kişi olduğunu belirttikten sonra şunları ifade etmektedir:

"Nuh uzun bir süre kavminin eziyetlerine karşı sabretti. İbrahim ateşe karşı sabretti. İshak boğazlanmaya sabretti. Yakub çocuğunun kaybolmasına, gözlerinin gitmesine sabretti. Yusuf kuyuya atılmaya, zindana atılmaya sabretti. Eyyub hastalığa karşı sabretti."⁷¹ Ayette yer alan "min" edatı ister baziyyet⁷² ifade etsin ister beyaniye⁷³ ifade etsin ki bu konuda baziyyet ve beyaniye şeklinde iki görüş ifade edilmiş⁷⁴ bütün peygamberler kavimlerinin itirazlarına karşı sabretmeye çalışmışlardır. Her birisinin imtihanı ayrı bir konuda olurken en ağır imtihanı da Hz. Peygamber yaşamıştır.

Peygamberliğin onuncu yılında müşrikler boykotu kaldırdıktan yaklaşık dokuz ay sonra önce amcası Ebu Talib, hemen sonrasında ise Hz. Hatice'nin vefat etmesi üzerine senetü'l-hüzn/hüzün yılı olarak isimlendirilmiştir. Zira Hz. Hatice hem ilk eşi olması hem de

⁶⁵ Yunus: 10/109.; Taha: 20/130., Gafir: 40/77.; el-Müzzemmil: 72/10-11.; Ahkaf: 46/35.

⁶⁶ Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, çev.: Mehmet Yazgan (İstanbul: Beyan Yayınları, 2017), 49 vd.

⁶⁷ el-Ahkaf: 46/35.

⁶⁸ Taberî, *Câmi'u'l-Beyan*, 22/145.; Kurtubî, *el-Câmi'*, 16/220.

⁶⁹ Taberî, *Câmi'u'l-Beyan*, 22/145 vd.

⁷⁰ Kurtubî, *el-Câmi'*, 16/220.

⁷¹ Kurtubî, *el-Câmi'*, 16/220.

⁷² Baziyyet olunca peygamberlerden bir kısmını ifade eder.

⁷³ Beyaniye olunca peygamberlerin tamamını ifade eder.

⁷⁴ Razi, *Mefâtihu'l-Gayb*, 28/30-31.

peygamberliğin başlangıcından beri Hz. Peygamberin yanında durması ile ona destek oluyordu. Ebu Talib ise kavmine karşı Hz. Peygamberi her zaman savunmuştur. Her ikisi de vefat edince Hz. Peygamber çok üzölmüş ve o seneye hüüzün yılı denilmiştir. Bu ismin Hz. Peygamber tarafından verildiği de ifade edilir.⁷⁵ Müşrikler özellikle de Ebu Talib'in vefatından sonra Hz. Peygambere karşı baskıları artırmaya başlamışlardır. Hz. Peygamber namaz kılariken üstüne deve işkembesi bırakmaktan başına toprak atmaya kadar birçok eziyet yapmaya çalışmışlardır.⁷⁶

Mekke'de yaşanan bu sıkıntılardan sonra Hz. Peygamber başka kabilelere yöneldi ve İslam'a davet için Taiflilerin İslam'a gireceğini ümit ederek Hz. Zeyd b. Haris'i de yanına alarak Taif'e gitti. Taif'de yaklaşık on gün kalarak birçok kabile reisiyle görüştü. Fakat hiçbir kabile Müslümanlığı kabul etmediği gibi, Hz. Peygamberle alay ederek onu ayak takımına da taşlattırılmışlardı. Bunun üzerine Hz. Peygamber Mekke'ye Mutim b. Adi'nin himayesinde geri döndü.⁷⁷

Hz. Peygamber gerek Mekke'de gerekse Taif'de yaşadıklarından sonra insanları İslam'a davet etmeyi bırakmamıştır. Mekke de amcası ve sevgili eşinin vefatına karşı isyan etmemiştir. Bilakis Mekke'den çıkıp Taif'e gitmesi, Hz. Peygamber'in olaylar karşısında aktif bir şekilde sabrettiğini göstermektedir. Eğer Mekke'de kalıp müşriklerin eziyetine karşı sadece bekleseydi ve yeni yerler arayışına girmeseydi sabrının bir anlamı kalmazdı. Ama o sabrını aktif bir şekilde gösterdi ve Taif'e giderek davasına sahip çıktı. Taif'den gelen olumsuz ve sert cevaba karşı Hz. Peygamber beddua etmemiştir. Aksine onlar Müslüman olmasa da belki ilerde çocuklarından Allah'a iman eden çıkar diyerek Allah'ın Taif beldesini helak etmesi için gönderdiği meleklerin azabından onları korudu. Fakat Allah Taiften gelen bu olumsuz cevaptan sonra Akabe biatlarının kapısını açtı ve Hz. Peygambere Yesrib'i İslam ile şereflendirerek "Medine" yapma imkânı doğmuş oldu. Eğer Taif Hz. Peygambere sahip çıkıp İslam'ı kabul etseydi. Belki de bugün insanlık nazarında Medine'nin almış olduğu şerefi Taif alacaktı. Ama yaptıkları hareket sonucunda Taif normal bir şehir olarak kalırken, Medine ise kâinatın efendisinin hürmetine saygı duyulan bir belde olmuştur.

Hz. Peygamber hayatında karşılaştığı birçok olayda sabırla mücadele etmiş ve başarı kazanmıştır. Aynı şekilde insalara da sabır konusunu şu şekilde öğretmiştir: Bir kadının çocuğu vefat etmişti. Kadın kabrin başında oturmuş ağlıyordu. Hz. Peygamber kadının yanına yaklaştı ve ona "Allah'tan kork ve sabırlı ol" deyince, kadın Hz. Peygambere "Git başımdan benim başıma gelen dert sana gelmedi." dedi. Kadın Hz. Peygamberi tanımamıştı. Bunun üzerine yanındakiler kadına onun Peygamber olduğunu söyleyince kadın koşarak Hz. Peygamber'in yanına gitti ve "seni tanıyamadım" dedi. Hz. Peygamber ise "Sabır ilk darbe anıdır."⁷⁸ şeklinde cevap verdi. Hz. Peygamber bizlere sabrın önemli olduğunu ve bizim için faydalı olduğunu göstermektedir. Zira olaylar ve problemler karşısındaki ilk tavır insanın karakterini ortaya koyduğu gibi başına gelen imtihanı kazanıp kazanmayacağını da göstermektedir. Bundan dolayı Hz. Peygamber sabrın, olayın ilk sıcaklığında ortaya konulan tavır olduğuna vurgu yapmıştır.

⁷⁵ Ahmed b. Muhammed el-Kastallanî, *el-Mevahibü'l-Ledünniyye* (Beirut: y.y., 1991) 1/266.; Nureddin el-Halbe-i, *İnsanü'l-'Uyun* (Beirut: Daru'l-Marife, ts.), 2/41.;

⁷⁶ Ebu Muhammed Cemaluddin Abdulmelik İbn Hişam, *es-Sire* (Kahire: bby, 1987), 2/65.; Ebu Ebdillah Muhammed İbn Sa'd, *et-Tabakat* (Beirut: bby, 1990) 1/164.

⁷⁷ İbn Hişam, *es-Sire*, 2/67 vd.

⁷⁸ Ebû Abdillah Muhammed b. İsmail el-Buharî, *el-Cami'u's-sahih*, (b.y.: Daru Tavki'n-Necat, 2001, "Cenaiz", 31.

Yukarıda değindiğimiz kısım gibi birçok ayette sabır konusuna değinilmektedir.⁷⁹ Allah, üzerine düşeni yaptıktan sonra sabredildiği takdirde başarıyı nasip edeceğine değinmektedir.⁸⁰ Sabrın neticesi başarıdır. Müslümanlar birbirlerine hakkı ve sabrı tavsiye etmekle mükelleftirler.⁸¹ Hz. Peygamberin yaşadığı olayda kadının başına gelen durumdan dolayı sabretmek dışında elinden bir şey gelmez. Fakat Hz. Peygamber, Allah'tan korkarak sabretmesini istemektedir. Bu da İslami anlayıştaki sabrın en önemli özelliği hak ve hakikat üzerine sabretmek olduğunu göstermektedir.⁸² Dolayısıyla başta şirk olmak üzere günahlar ve batıl üzerine yapılacak sabrın Allah katından bir değeri yoktur.

Sonuç

Kur'an birçok kavrama müdahale ettiği gibi bazılarına yönelik de algıyı değiştirmiştir. Algısını değiştirdiği kavramlardan bir tanesi de sabırdır. Sabır insanlığın varlığı ile beraber, kendisine muhtaç olduğu temel kavramlardan bir tanesidir. Çünkü değişimin ve gelişimin anahtarı sabır kavramını iyi anlamak ve uygulamaktan geçmektedir. Sözlük anlamı itibariyle nefsinin bir şeyden alıkoymak, dizginlemek, hapsedmek anlamına gelirken, esas anlamı itibariyle de hapsedmektir. Kişi ister nefsinin hapsedsin, ister herhangi bir canlıyı veya nesneyi hapsedsin bunların hepsi sabır kavramının anlam haritası içine girmektedir. Sabır kavramının birçok farklı tanımı yapılmıştır. Fakat bizim dikkatimizi çeken anlam ise İzutsu'nun da ifade ettiği gibi zor zamanlarda itidali korumak ve yoldan sapmamaktır. Kanaatimizce de bu anlam sabrın odak noktasıdır. Çünkü yoldan çıkıldığında, sabretmenin herhangi bir anlam ve değeri kalmamaktadır.

Sabır, insanın olaylar karşısında irade gösterme yetisidir. Aynı zamanda sabır bulunduğu anlam alanı içerisinde farklı şekillere bürünebilmektedir. Mesela azim ile birleşince başarı, tembellik ile birleşince başarısızlığı netice vermektedir. Zorluklar karşısında sabredip dayanmak gizli bir kuvvet/güç iken, yenilgiyi kabul edip vazgeçmek ise ümitsizliğin göstergesidir. Dolayısıyla sabır kavramı odak nokta olup insanın onu hangi tarafta kullandığı ile ilgili olarak olumlu ve olumsuz anlam içeriğine sahip olduğunu görmekteyiz.

Tarihsel süreçte bütün peygamberler sabır göstermekle mükellef olmuşlardır. Her peygamberin azılı düşmanları çıkmış ve onlara eziyet etmişlerdir. Peygamberler insanların hareketleri ve eziyetleri karşısında sabretmişler ve hak yoldan sapmamışlardır. Bundan dolayı peygamberlerin sabrı, en büyük sabır olarak nitelenir. Peygamberler arasında da sabır konusunda öne çıkan Hz. Eyyüp'tür. Nitekim Hz. Eyyüp önce malı sonra da canıyla imtihan olmuş ve sabır konusundaki kararlılığı sayesinde imtihanı kazanmış ve başarı elde etmiştir. Zira toplumda sabırlı kişiler için "Sende Hz. Eyyüb'ün sabrı var" denilir. Fakat Hz. Eyyüb'ün sabrından daha çok sabreden ise Hz. Muhammed olmuştur. Hz. Eyyüp belli bir süre problem yaşamış ve sorunu çözülmüşken, Hz. Peygamber genel olarak hayatı boyunca problemler ile karşı karşıya kalmıştır. Çünkü en büyük davanın en büyük temsilcisiydi. Dolayısıyla en büyük sabrı göstermek durumundaydı. Bu ve benzeri durumlardan dolayı hiçbir peygamberin sabrı pasif bir sabır değildir. Onlar sürekli aktif bir sabır üzerine durmuşlar ve başarı kazanmışlardır. Düşmanlarına karşı eli kolu bağlı bir şekilde oturup beklememişlerdir. Gerektiğinde barış antlaşması yapmışlar gerektiğinde ise savaştan geri durmamışlardır.

⁷⁹ Bkz.: Abdulkâfi, *Mu'cemu'l-Müfehres*, 309-401.

⁸⁰ Al-i İmran: 3/125, 186.; el-A'raf: 7/137.; en-Nahl: 16/96.

⁸¹ el-Asr: 103/3.

⁸² Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, (İstanbul: Eser Kitabevi, 1971), 9/6082.

Hz. Hızır ve Hz. Musa kıssasındaki sabır kavramı da bizlere olayların iç yüzüne vakıf olabilmek veya ilimden bir şeyler öğrenmek için sabırlı olmamız gerektiğini göstermektedir. Hz. Musa sabırsızlanıp soru sormakla beraber ilk olayda yoldan dönmemiştir. Bizler de gittiğimiz yolda sabretmekle beraber yola devam etmek durumundayız. Yani “sabredeceğim” diyerek hiçbir şey yapmamak pasif bir sabırdır. Hz. Musa’nın yola devam etmesi aktif bir sabırdır.

Sonuç olarak Kur’an oluşturduğu sabır öğretisi pasif bir sabır değildir. Kur’an’a göre olaylara karşı sabredebilmenin temel prensibi aktif bir sabır göstermektir. Bunun yanında sabrın anlam ve değer kazanması için ise hak üzerine sabredebilmek en önemli esastır. Çünkü ayette açık bir şekilde sakınıp sabrettiğimiz takdirde başarıya ulaşabileceğimiz ifade edilmektedir. Hak ve hakikat üzerine olmayan sabrın insan için bir faydası yoktur. Kur’an’ın sabır öğretisi hak ve hakikat üzerine sabredebilmek ve başarı kazanmaktır.

Kaynakça

Abdulbakî, Muhammed Fuad. *Mu’cemu’l-Müfhehes li- Elfazi’l-Kur’ani’l-Kerim*. Kahire: Daru’l-Hadis 1945.

Akseki, Ahmet Hamdi. *Ahlak Dersleri*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016.

Battalyevsî, Ebu Bekr Asım b. Eyyup. *Şerhu Eş’aru’ş-Şu’arâ-i Sitteti’l-Cahiliyye*. Beyrut: İslamî Neşriyat, 2008.

Beydâvî, Nasıruddin Ebu Said Muhammed. *Envaru’t-Tenzil ve Esraru’t-Te’vil*. Beyrut: Dâru İhyai’t-Turasi’l-Arabi, 1998.

Buharî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Cami’u’s-Sahih*. b.y.: Daru Tavki’n-Necat, 2001.

Cabirî, Muhammed Abid, *Arap-İslam Siyasal Akli*. Çev.: Vecdi Akyüz İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2001.

Candan, Akın *Seyr-u Sülûk Üstüne Notlar*. İstanbul: Anadolu Aydınlanma Vakfı Yayınları, 1996.

Cevzî, Ebu’l-Ferec Cemaleddin b. Abdurrahman b. Muhammed. *Zâdü’l-Mesîr fi ‘İlmi’t-Tefsîr*. Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-Arabi, 2001.

Coşanay, Büşra. “Tasavvuf Düşüncesinde Seyr-u Sülûk Üzerine Bir İnceleme”, *Anasay Dergisi* 1/2 Kasım-2017.

Cürcanî, Seyyid Şerif. *Kitabu’t-Ta’rifât*. Beyrut: Daru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1983.

Demirci, Muhsin. *Kur’an Tefsirinde Farklı Yorumlar*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2017.

Eren, Şadi. *Bir Zaman Yolcusu Hz. Hızır*. İstanbul: Veciz Yayınları, 2021.

Ezherî, Muhammed b. Ahmed, *Tehzibu’l-Luga*. Beyrut: Daru İhyai’t-Turasi’l-Arabi, 2001.

Ferahidî, Halil b. Ahmed. *Kitâbu’l-Ayn*. Bağdat: Mektebetu’l-Hilal, 1985.

Gazzâlî, Ebu Hamid Muhammed. *İhya-u Ulumu’d-Din*. Beyrut: Daru’l-Marife, ts.

Halbeî, Nureddin, *İnsani’l-Uyun*, Beyrut: Daru’l-Marife, ts.

Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi*, çev.: Mehmet Yazgan. İstanbul: Beyan Yayınları, 2017.

İbn Aşur, Muhammed Tahir. *et-Tahrir ve't-Tenvir*. Tunus: Dâru Tunusiyye, 1984

İbn Farîs, Ebü'l-Hüseyn Ahmed. *Mu'cemu Mekayisu'l-Luga*. Beyrut: Daru'l-Fikr, 1979.

İbn Haldun. Ebu Zeyd Muhammed, *Mukaddime*. Beyrut: Daru'l-Fikr, 1988.

İbn Hişam, Ebu Muhammed Cemaluddin Abdulmelik. *es-Sire*. Kahire: bby, 1987.

İbn Kesîr, Ebu'l-Fida İsmail b. Ömer. *Tefsiru'l-Kur'an'i'l-Azim*. Dımeşk: Daru't-Tayyibe, 1999.

İbn Manzur, Ebu'l-Fazl Muhammed b. Cemaluddin el-Ensârî. *Lisanu'l-Arab*. Beyrut: Dâru's-Sadr, 1993

İbn Sa'd, Ebu Ebdillah Muhammed. *et-Tabakat*. Beyrut: bby, 1990.

İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemaleddin b. Abdurrahman b. Ali Muhammed. *Nüzhetu'l-Ayuni'n-Nevazır fi İlmi'l-Vucuh ve'n-Nezair*. Beyrut: Müessesetu'r-Risale, 1984.

İsfehanî, Ragıb. *Mu'cemu Müfredati Elfazi'l-Kur'an*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.

İsmail Hakkı Bursevî, *Ruhu'l-Beyan*. Beyrut: Daru'l-Fikr, tsz.

Kahraman, Halil İbrahim. *Sabır Kavramının Semantik Tahlili*. Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi 2018.

Karaman vd, Hayreddin. *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2003.

Karakuş, Abdulkadir. *Übey b. Ka'b; İlmî Şahsiyeti, Kıraati ve Tefsirdeki Metodu*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2018.

Kastallanî, Ahmed b. Muhammed. *el-Mevahibü'l-Ledünniyye*. Beyrut: bby, 1991.

Kuraşî, Ebu Zeyd Muhammed Ebi'l-Hattab, *Cemheretu'l-Eşâri'l-Arab fi Cahiliyyeti ve'l-İslam*. Kahire: Nahdatu Mısır, 1981.

Kurtubî, Ebu Abdillah Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*. Kahire: Dâru'l-Kutubi'l-Misriyye, 1964.

Kuşeyrî, Abdulkerim, *Letaifu'l-İşarat*. Mısır: Heyetu'l-Misriyye, tsz.

Maturidî, Ebu Mansur Muhammed b. Mahmud, *Te'vilat-u Ehli's-Sünne*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Lübnan, 2005.

Maverdî, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habib el-Basrî, *en-Nüket ve'l-Uyun*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.

Merâgî, Ahmed b. Mustafa. *Tefsiru'l-Merâgî*. Mısır: Matba'atu Mustafa el-Babî, 1946.

Merâgî, Ahmed b. Mustafa. *Tefsiru'l-Merâgî*. Mısır: Matbaatu Mustafa el-Babi el-Halebî, 1946.

Meydânî, Ebu'l-Fazl Ahmed b. Muhammed b. İbrahim. *Mecmau'l-Emsal*. Beyrut: Daru'l-Marife, ts.

Nesefî, Ebu'l-Berekat Abdullah b. Muhammed. *Medariku't-Tenzil ve Hakaiku't-Te'vil*. Beyrut: Dâru'l-Kelimu't-Tayyib, 1998.

Razî, Fahrüddîn. *Mefâtihu'l-Gayb, (et-Tefsiru'l-Kebîr)*. Beyrut: Dâru İhyai't-Turasi'l-Arabi, 1999.

Razî, Muhammed b. Ebu Bekr. *Muhtaru's-Sihah*. Beyrut: Mektebetu'l-Asriyye, 1999.

Sabunî, Muhammed Ali. *Safvetu't-Tefasir*. Kahire: Daru's-Sabuni, 1997.

Safvet, Ahmet Zeki. *Cemherutu Hutabi'l-Arab fi Uşûri'l-Arabiyyeti'z-Zahire*. Mısır: Mustafa el-Bani Matbaası, 1962.

Said Nursi. *Mektubat*. İstanbul: Rnk Yayınları, 2012.

Seyyid Kutub. *Fi Zilali'l-Kur'an*. Beyrut: Daru'ş-Şuruk, 1992.

Şevkanî, Muhammed b. Ali, *Fethu'l-Kadir*. Dimeşk: Daru İbn Kesîr, 1994.

Şimşek, Mehmet Sait. *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2016.

Taberî, Muhammed b. Cerir, *Câmi'u'l-Beyan 'an Te'vîli Ayi'l-Kur'an*. Kahire: Müessesetu'r-Risale, 2000.

Tok, Fatih-Kahraman, Halil İbrahim. "Cahiliye'den İslam'a Sabır Kavramı". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6/10 (Mart-2019): 87-116.

Toplaoğlu, Bekir. "Sabûr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 35/361-362 Ankara: TDV Yayınları, 2008.

Ulvi, Muhammed Emin b. Abdillâh el-Arami. *Hedâiku Ravhu ve'r-Reyhan* Lübnan: Dâru Tavki'n-Necat, 2001.

Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi *Hak Dini Kur'an Dili*. İstanbul: Eser Kitabevi, 1971.

Zemahşerî, Ebu'l-Kasım Mahmud b. Ömer Carullah. *el-Keşşaf an haka'iki gavamizi't-tenzil*. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-Arabî, 1987. *Esâsu'l-Belaga* (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1998.